

**«ΤΟ ΘΕΡΜΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ ΤΟΥ 1916»:
Η ΕΙΣΒΟΛΗ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΟ-ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ ΚΑΙ Η
ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΚΑΒΑΛΑΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΗΓΕΣ**

Στράτου Ν. Δορδανά

Συχνά στην επιστήμη της ιστορίας υπάρχουν περίοδοι, οι οποίες λόγω του πλήθους των γεγονότων, των καταιγιστικών εξελίξεων και των συνεπακόλουθων πολλαπλών κοινωνικών μεταμορφώσεων χαρακτηρίζονται για την πυκνότητα του ιστορικού τους χρόνου. Εντός των περιορισμένων ορίων του πραγματικού χρόνου με άλλα λόγια συνωθούνται πλήθος σημαντικών ιστορικών δρώμενων, σε τέτοιο μάλιστα βαθμό που καθίστανται εμφανείς οι διαφοροποιήσεις σε σύγκριση με όσα έχουν προηγηθεί αλλά και επακολουθήσει. Το σωτήριο 1916 θεωρείται δικαίως έτος-σταθμός εξαιτίας ακριβώς της πυκνότητας των γεγονότων που έλαβαν χώρα και κυρίως γιατί τα τελευταία διαδραμάτισαν αποφασιστικό ρόλο στις μετέπειτα εξελίξεις, οδηγώντας στην παγίωση του Εθνικού Διχασμού. Οι τακτικές κινήσεις και οι στρατιωτικές αψιμαχίες των αντιπαρατιθέμενων δυνάμεων στο Μακεδονικό Μέτωπο, που βράδυνε να αναφλεγεί, ο βομβαρδισμός μεγάλων πόλεων από ζέπελιν, συμπεριλαμβανομένης και της Θεσσαλονίκης, οι αναγκαστικές εκκενώσεις για στρατιωτικούς λόγους ολόκληρων περιοχών -κυρίως στην παραμεθόριο- και οι ναυτικοί αποκλεισμοί, οι καταστροφές περιουσιών και η απειλή του λιμού, οι αναίτιες συλλήψεις και οι παράνομες ομηρίες, το κίνημα της Εθνικής Άμυνας και η αποβίβαση των Αγγλογάλλων στη Θεσσαλονίκη, οι Επίστρατοι¹ και τα Νοεμβριανά² συνέβησαν στο έδαφος μιας χώρας που μόνο κατ' όνομα ήταν εθνικά ανεξάρτητη.

Όσο για την εδαφική ακεραιότητά της, αυτή θεωρήθηκε πως καταλύθηκε οριστικά μετά την αμαχητί παράδοση των οχυρών του Ρούπελ και της Καβάλας στον βουλγαρικό στρατό, καθώς και την

¹ Για τους Επίστρατους, την οργάνωση και τη δράση τους έως και τα Νοεμβριανά βλ. Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, *Εθνικός διχασμός και μαζική οργάνωση. 1. Οι Επίστρατοι του 1916*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1996.

² Ειδικότερα για τα Νοεμβριανά βλ. Γιάννης Μουρέλος, *Τα «Νοεμβριανά» του 1916. Από το αρχείο της Μεικτής Επιτροπής Αποζημιώσεων των Θυμάτων*, Πατάκης, Αθήνα 2007.

αιχμαλωσία του Δ' Σώματος Στρατού, περιστατικά αναμφίβολα πρωτόγνωρα στην πολιτική και στρατιωτική ιστορία της νεότερης Ελλάδας. Χωρίς να παραγνωρίζεται η «συνεισφορά» της Αντάντ στην απροκάλυπτη παραβίαση της ελληνικής ακεραιότητας, το Ρούπελ, η Καβάλα και η μεταφορά του αιχμάλωτου σώματος στρατού στη Γερμανία απέκτησαν σε συμβολικό επίπεδο μυθικές διαστάσεις και άντεξαν στο χρόνο όσο ακριβώς άντεξε και το σχήμα του Εθνικού Διχασμού.

Στόχος του παρόντος κειμένου δεν είναι φυσικά να εξιστορήσει τα προαναφερόμενα γεγονότα, σε μια προσπάθεια να ανασυνθέσει το κλίμα της εποχής και να ερμηνεύσει τα βαθύτερα αίτια του Διχασμού. Για τα τελευταία και γενικότερα για την εμπλοκή της Ελλάδας στην περιπέτεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου -που αρχικά τουλάχιστον καθόλου συναρπαστική δεν ήταν ούτε και μπορούσε να δαφνοστεφανωθεί ή να καρπωθεί στιγμές δόξας και εθνικής ανάτασης- δεν έχουν χυθεί σημαντικές ποσότητες μελανιού, όχι τουλάχιστον τόσες όσες θα ανέμενε κάποιος σε σύγκριση με άλλες, εξίσου ταραγμένες περιόδους της νεοελληνικής ιστορίας, όπως για παράδειγμα τη δεκαετία του '40. Μάλιστα, όπως θα φανεί στη συνέχεια, αρκετά από τα πονήματα για την περίοδο με σύγχρονες ή μεταγενέστερες καταγραφές για την παράδοση της Καβάλας στους Βουλγάρους φέρουν τόσο έντονη τη σφραγίδα του Εθνικού Διχασμού, ώστε εύκολα μπορούν να ενταχθούν στις δύο ευδιάκριτες παραταξιακές κατηγορίες των βενιζελικών και φιλοβασιλικών κύκλων.

Εν συντομία, η κατάληψη της Καβάλας, μετά την απροκάλυπτη παράδοσή της στις 29 Αυγούστου 1916, ήταν η φυσιολογική κατάληξη της πείσμονος προσκόλλησης του Κωνσταντίνου, της λεγόμενης «Μικρής Αυλής» του και του αντιβενιζελικού ή κατά άλλους φιλογερμανικού Γενικού Επιτελείου στην αυστηρή ουδετερότητα που καθόλου αυστηρή αλλά ούτε και ευμενής ήταν· στο τέλος δε ούτε καν ως ουδέτερη πολιτική μπορούσε να περιγραφεί, καθώς δεν πληρούσε τα διακριτά πολιτικά και γεωγραφικά κριτήρια ενός κράτους σε διακηρυγμένη ουδετερότητα³. Αν και οι εγγυήσεις εκ μέρους της γερμανικής πλευράς φάνταζαν και ήταν κενές γράμματος, σε επίγνωση, και μερικές φορές σε απόγνωση, του ίδιου του Κωνσταντίνου

³ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900-1945*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1993, σ. 124.

ο τελευταίος παρέμενε ακλόνητος οπαδός της νίκης των Κεντρικών Αυτοκρατοριών. Η πίστη αυτή αντιστάθμιζε τον αντισλαβισμό του και τον έκανε να θεωρεί την προσχώρηση στην Αντάντ καταστροφικότερη επιλογή από τις «ελεγχόμενες» απώλειες εθνικού εδάφους (Ανατολική Μακεδονία), σε μια ερμηνεία της έννοιας της εθνικής ανεξαρτησίας που ερχόταν αποκλειστικά και μόνο σε ευθεία αντιδιαστολή προς τις επιλογές της πολιτικής Βενιζέλου.

Από την πλευρά του ο κουνιάδος του, Κάιζερ Γουλιέλμος Β΄, δεν ήταν διατεθειμένος να ασκήσει κανενός είδους πίεση για την αποχώρηση των Βουλγάρων, γνωρίζοντας τόσο αυτός όσο και οι επιτελείς του πως από τη στιγμή που είχαν καταλάβει ελληνικά εδάφη, κάτι που εξαρχής επιδίωξαν, δεν επρόκειτο να τα εγκαταλείψουν αλλά να τα προσαρτήσουν. Υπό αυτές τις δυσμενείς παραμέτρους ο «ανεύθυνος» βασιλιάς και η «υπεύθυνη» κυβέρνησή του επέλεξαν να παραδώσουν την Καβάλα και όχι να την υπερασπιστούν, και οι όποιες σπασμωδικές κινήσεις της τελευταίας στιγμής συγκλίνουν περισσότερο προς την ερμηνευτική αποδοχή της συνειδητής πολιτικής επιλογής και σίγουρα της επίδειξης ολιγωρίας και όχι της βολικής βασιλικής εξαπάτησης. Εμφανίστηκε έτσι το οξύμωρο ο στρατηλάτης απελευθερωτής των Βαλκανικών Πολέμων να παραδίδει -λίγα μόλις χρόνια μετά τον διπλασιασμό της Ελλάδας- μέρος των εδαφών, για τα οποία είχε σκληρά πολεμήσει, αρκούμενος στα ισχυρά κοινωνικά ερείσματα που στην Παλαιά Ελλάδα· συνεπακόλουθα να εγκαταλείπει πολυπληθές τμήμα του στρατού του στις «φιλόξενες» αγκάλες του αυτοκράτορα συγγενή του, έναν στρατό με τον οποίο λίγο νωρίτερα είχε ενωθεί σε συμβολικό επίπεδο με τα δεσμά της κουμπαριάς⁴.

Επρόκειτο, όπως ήδη αναφέρθηκε, για την αμαχητί παράδοση μιας πόλης που είχε ενσωματωθεί στο ελληνικό κράτος μετά τη διπλωματική επιτυχία της Συνθήκης του Βουκουρεστίου -και την αποφασιστική συμβολή σε αυτό του ίδιου του Κάιζερ-, σε δυνάμεις που ήδη από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα καταλάμβαναν με χαρακτηριστική ευκολία την πρώτη θέση στη σχετική μαύρη βίβλο των εθνικών εχθρών, προκαλώντας έκτοτε τα έντονα αντισλαβικά αντα-

⁴ Γ. Θ. Μαυρογορδάτος, «Τα σπέρματα του διχασμού», *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων, 1910-1914*, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1993, σσ. 227-232.

νακλαστικά λαού και ηγεσίας. Ποια λοιπόν θέση επιφύλαξε έκτοτε η ιστοριογραφία σε αυτό το κορυφαίο γεγονός και μετερχόμενοι ποια αξιολογικά κριτήρια προσπάθησαν οι Έλληνες συγγραφείς⁵ να παρουσιάσουν και να ερμηνεύσουν μια στο σύνολο και στα επιμέρους της καταστροφική για τα εθνικά συμφέροντα διαχείριση της ανακύψασας κρίσης; Από την άλλη, επέδειξαν οι επαγγελματίες ιστορικοί το αντίστοιχο ενδιαφέρον, όπως αρμόζει σε συμβάντα αυτής της σημασίας, ή υφίστανται ακόμη κενά στην έρευνα που μελλοντικές επιστημονικές μελέτες θα μπορούσαν να θεραπεύσουν;

Το ζήτημα της παράδοσης των οχυρών του Ρούπελ και στη συνέχεια της Καβάλας, που συγκλόνισε την κοινή γνώμη της εποχής και υπήρξε ο καταλύτης των μετέπειτα σημαντικών πολιτικών εξελίξεων, βρέθηκε σχεδόν αμέσως στο επίκεντρο της πολιτικής σύγκρουσης αλλά και της δικαστικής διερεύνησης, καθώς η εκθρόνιση του Κωνσταντίνου και η αναχώρησή του από την Ελλάδα τον Ιούνιο του 1917 επανέφερε στην πρωθυπουργία τον Βενιζέλο και κατά συνέπεια κατέστησε αυτομάτως υπόλογη την προηγούμενη πολιτική και στρατιωτική ηγεσία. Η επιδίωξη της βενιζελικής πλευράς να προσκομίσει στοιχεία για τη στήριξη του κατηγορητήριου εναντίον όσων κρίθηκε πως έπρεπε να λογοδοτήσουν, και γενικά να αποκαλύψει ενώπιον της κοινής γνώμης τη γερμανόφιλη πολιτική του βασιλιά και της αυλής του, υλοποιήθηκε μέσα από μια σειρά εκδόσεων που είδαν το φως της δημοσιότητας τη συγκεκριμένη περίοδο. Στο πλαίσιο αυτό ξεχωρίζει -μεταξύ των άλλων- η συλλογή εγγράφων που εξέδωσε το υπουργείο Εξωτερικών υπό τη μορφή διπλωματικής βίβλου (πρώτη έκδοση: Αύγουστος 1917) και περιλάμβανε το κείμενο της ελληνοσερβικής συνθήκης συμμαχίας του 1913, έγγραφα αλλά και κρυπτογραφημένα τηλεγραφήματα που αντηλλάγησαν απευθείας μεταξύ των ανακτόρων και του Βερολίνου. Τα τελευταία αυτά στοιχεία είχαν περιέλθει στην κατοχή του υπουργείου από διάφορες πηγές: είτε εντοπίστηκαν στο σταθμό τηλεγράφου μετά τη φυγή του Κωνσταντίνου και κατατέθηκαν στη Βουλή από τον Νικόλαο Πολίτη, είτε βρέθηκαν στα ανάκτορα και προσκομίστηκαν στις εισαγγελικές αρχές

⁵ Στο παρόν άρθρο επιλέχθηκε να παρουσιαστούν μόνο έργα Ελλήνων για λόγους που σχετίζονται με την έκταση του κειμένου, χωρίς σε καμία περίπτωση να αγνοείται εκ μέρους του συγγραφέα του παρόντος η σχετική με τη συγκεκριμένη περίοδο και το ειδικότερο ζήτημα εκτενή ξενόγλωσση βιβλιογραφία.

από τον Σκουλούδη κατά τη διάρκεια της προανακριτικής διαδικασίας και της δίκης του είτε περιήλθαν στα χέρια των ελληνικών αρχών από τη γαλλική πλευρά⁶.

Αντλώντας από τις ίδιες πηγές, και με τον ίδιο διακηρυγμένο στόχο, η Λέσχη των Φιλελευθέρων εξέδωσε μια ακόμη συλλογή εγγράφων και τηλεγραφημάτων που κάλυπταν την επίμαχη περίοδο από την πρώτη παραίτηση Βενιζέλου έως τον Ιούνιο του 1917. Η «λαϊκή βίβλος», όπως την ονόμασε στο προλογικό του σημείωμα-πρόταση προς τη Λέσχη ο βουλευτής Κρήτης Γ. Μαρής, δημοσιοποιούσε επίσημα έγγραφα που αποδείκνυαν τα «ελατήρια και τον σκοπόν της Βασιλικής πολιτικής και την φύσιν και τον χαρακτήρα των εκάστοτε εκδηλώσεων αυτής». Η έκδοση έκλεινε με το εξής χαρακτηριστικό σχόλιο: «Πολλάκις Θρόνοι κατέπεσαν εξ αμαρτημάτων Βασιλικών, αλλ' εντός τοιούτου βορβόρου ουδέποτε Βασιλεύς κατεκύλισε το Στέμμα του. Και όμως ο άνθρωπος ούτος φαντάζεται ότι είνε δυνατόν να ενσκήψη και πάλιν επί της Ελλάδος»⁷. Με βάση επίσης τη Λευκή Βίβλο του υπουργείου Εξωτερικών, η *Πατριωτική Ένωση* εξέδωσε το 1918 και επανέκδωσε το 1919 ένα μικρό βιβλίο με τα γεγονότα που έλαβαν χώρα από τις αρχές του 1915 έως το τέλος του πολέμου, όπου η παράδοση της Καβάλας και των οχυρών συνιστούσαν κατά τους εκδότες περίτρανη απόδειξη της «καταχθόνιας γερμανικής πολιτικής» επ' ωφελεία και των προαιώνιων εχθρών της Ελλάδας Βουλγάρων⁸.

Οι δίκες που ακολούθησαν, και ιδιαίτερα εκείνη του Γενικού Επιτελείου από το έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών, αποκάλυψαν πλήθος στοιχείων με βάση τις μαρτυρικές καταθέσεις, τις απολογίες των κατηγορουμένων και την εισηγητική γνωμάτευση. Η τελευταία, που έφερε την υπογραφή του εισηγητή του Α' Διαρκούς Στρατοδικείου Στυλιανού Κολοκυθά, εκδόθηκε το 1919 στην Αθήνα από το Εθνικό Τυπογραφείο. Αποδίδοντας βαρύτατες ευθύνες για την παράδοση της Ανατολικής Μακεδονίας, του Δ' Σώματος Στρατού και άφθονου

⁶ Υπουργείον επί των Εξωτερικών, *Διπλωματικά έγγραφα 1913-1917: ελληνοσερβική συνθήκη συμμαχίας- εισβολή γερμανοβουλγάρων εις Μακεδονίαν*, β' έκδ., Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1920.

⁷ Λέσχη Φιλελευθέρων (έκδ.), *Η πολιτική του Κωνσταντίνου επί τη βάσει επισήμων εγγράφων*, Εκδόσεις «Πατρίδος», Αθήνα χ.χ.ε.

⁸ Πατριωτική Ένωση (έκδ.), *Ιστορία της Ελλάδος από Φεβρουαρίου 1915 μέχρι σήμερον*, β' έκδ., Αθήνα 1919.

πολεμικού υλικού στους γερμανοβουλγάρους, χαρακτήριζε προδοτική τη στάση του Γενικού Επιτελείου, το οποίο είχε καταστεί «την εποχήν εκείνην το κέντρον της ανταντακτικής και Γερμανοφίλου πολιτικής [...]»⁹.

Στον αντίποδα, τις κατηγορίες αυτές προσπάθησε να ανασκευάσει ο εκ των πρωταγωνιστών Βίκτωρ Δούσμανης που είχε διατελέσει το 1915-16 αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού. Στην απολογία του ενώπιον του Στρατοδικείου πρόταξε τις ευθύνες της πολιτικής ηγεσίας, η οποία πίστευε πως με την επιλογή της ουδετερότητας θα ήταν δυνατόν να αφεθούν -χωρίς άλλες συνέπειες για την Ελλάδα- οι αντιμαχόμενες πλευρές για να επιλύσουν τις διαφορές τους, ενώ έδωσε έμφαση στις παρεχόμενες εγγυήσεις εκ μέρους της Γερμανίας, εν αγνοία μάλιστα του Γενικού Επιτελείου¹⁰. Στα δε εκδιδόμενα απομνημονεύματά του υπερασπίστηκε την πολιτική της ουδετερότητας που διέσωσε την Ελλάδα από την καταστροφή ως το 1917, δικαιολόγησε τις προσωπικές επιλογές του ως απορρέουσες από το καθήκον του έναντι της υπεύθυνης κυβέρνησης και εκθείασε την προσωπικότητα και την εν γένει στάση του Κωνσταντίνου, αποδομώντας την κατηγορία της γερμανοφιλίας για χάρη της προάσπισης των εθνικών συμφερόντων, μέσα μάλιστα σε ένα δυσμενές διεθνές περιβάλλον¹¹.

Την ίδια άποψη υποστήριξε στο έργο του και ο Πολυζωίδης, γράφοντας για το ζήτημα της ουδετερότητας και την πολιτική του Κωνσταντίνου όλη την κρίσιμη περίοδο. Στον πρόλογό του ο συγγραφέας σημειώνει πως το κίνητρο για τη συγγραφή του βιβλίου ήταν η διερμηνευση της μύχιας επιθυμίας του ελληνικού λαού να απέχει από τον πόλεμο, κάτι που εξυπηρετήθηκε με τον καλύτερο τρόπο από τις επιλογές του βασιλιά. Με ημερομηνία έκδοσης της δουλειάς του το 1917 ο Πολυζωίδης υποστηρίζει πως τελικά η Ελλά-

⁹ Γνωμάτευσις του εισηγητού του Α' Δκους Στρατοδικείου Στυλ. Α. Κολοκυθά κατά του τέως Γενικού Ελληνικού Επιτελείου Δούσμανη Β. Μεταξά Ιωαν., Στρατηγού Ξ. και Εξαδάκτυλου Αθανασίου κατηγορουμένων επί εσχάτη προδοσία, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1919, σ. 92 κ.ε.

¹⁰ Απολογία του Στρατηγού Β. Δούσμανη, αρχηγού του Γενικού Επιτελείου του Στρατού (περίοδος 1915-1916), κατά την δίκην του Γ. Επιτελείου ενώπιον εκτάκτου Στρατοδικείου (Οκτώβριος 1919-Φεβρουάριος 1920), εκ των εστενογραφημένων πρακτικών αυτής, Αθήνα χ.χ.ε.

¹¹ Βίκτωρ Δούσμανης, Απομνημονεύματα. Ιστορικά σελίδες τας οποίας έζησα, Εκδοτικός Οίκος Πέτρου Δημητράκου, Αθήνα 1946, σσ. 122-8, 149-180.

δα ήταν η μοναδική βαλκανική χώρα που δεν καταστράφηκε από τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες και αυτό το χρωστούσε «εις τον Μέγαν της Βασιλέαν Κωνσταντίνον τον Δωδέκατον όστις θα απαθανατισθή εις την Ιστορίαν όχι μόνον ως Νικητής, αλλά και ως Σωτήρ του Ελληνισμού». Στον αντίποδα του «δημεγέρτη» και «επικίνδυνου» Βενιζέλου, ο συγγραφέας προτάσσει ως μέγιστη εθνική υπηρεσία τις βασιλικές επιλογές που οδήγησαν στη διάσωση της χώρας από την ολοκληρωτική καταστροφή - σε αντίθεση με τη Σερβία και τη Ρουμανία - αφήνοντας να εννοηθεί πως οι εδαφικές απώλειες και τα «σφάλματα» του 1916 θα έπρεπε να ερμηνευτούν-αιτιολογηθούν ακριβώς υπό το πρίσμα του ευρύτερου καλού¹².

Η κατάληψη της Καβάλας και η παράδοση του Δ' Σώματος Στρατού ιστορείται σε ένα ακόμη έργο που έχει ως θέμα του τον Κωνσταντίνο, την εποχή και τα γεγονότα που ο ίδιος σφράγισε. Ο πρώτος τόμος του αντιστράτηγου Ιωαννίδη αναφέρεται στους Βαλκανικούς Πολέμους, ενώ ο δεύτερος περιλαμβάνει τις εξελίξεις από την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου έως το θάνατο του Κωνσταντίνου. Αν και στον πρόλογο ο συγγραφέας προαγγέλλει μια αμερόληπτη και αντικειμενική εξιστόρηση των γεγονότων, αυτό δεν επαληθεύεται στη συνέχεια, καθώς πρόκειται στην πραγματικότητα για μια υμνογραφία του βασιλιά. Για όσα διαδραματίστηκαν το καλοκαίρι του 1916 και ειδικότερα για την απόφαση του Χατζόπουλου να μεταφερθεί το σώμα στρατού στη Γερμανία, αυτά παρουσιάζονται ως αναπότρεπτα και κυρίως ως αποτέλεσμα των αφόρητων πιέσεων και των υστερόβουλων επιδιώξεων των Αμυνιτών και των Συμμάχων τους και σε ένα δεύτερο επίπεδο ως παρεπόμενα της βουλγαρικής εισβολής αλλά και του συγκεκριμένου τρόπου διαχείρισης της ανακύψασας κρίσης από μέρους της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας. Στο τέλος, ο ίδιος ο Κωνσταντίνος φέρεται να πληρώνει την επιλογή του να συμπαραταχθεί με τους εχθρούς του Κάιζερ, κάτι που εμφανίζεται να επιβεβαιώνει και ο τελευταίος σε συνομιλία του με τον Χατζόπουλο¹³.

Το παραπάνω βασιλικό πορτρέτο έρχεται να αποδομήσει ο τότε λοχαγός και ενεργός Αμυνίτης Νεόκοσμος Γρηγοριάδης, περιγράφο-

¹² Αδαμάντιος Θ. Πολυζωΐδης, *Η ελληνική ουδετερότης και ο βασιλεύς Κωνσταντίνος*, Νέα Υόρκη 1917.

¹³ Ιωάν. Ε. Ιωαννίδης, *Κωνσταντίνος ΙΒ'*, τόμ. β', Εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα χ.χ.ε. (1935), σσ. 229-237.

ντας με σκληρές εκφράσεις τα «ατιμωτικά» και «ασυγχώρητα εγκλήματα» του Κωνσταντίνου που οφείλονταν στην εκ μέρους του απαρέγκλιτη αποδοχή των γερμανικών επιταγών. Κατά το συγγραφέα ούτε το Ρούπελ αλλά ούτε και η παράδοση της Καβάλας στάθηκαν δυνατό να μεταβάλουν την πολιτική αυτή αλλά και να κλονίσουν την πίστη των οπαδών του βασιλιά στο πρόσωπό του. Αντίθετα, η αδυναμία του ή απροθυμία του να αντιδράσει απέναντι στο «είδωλο» του Κάιζερ τον κατέστησε άβουλο πιόνι στα χέρια του τελευταίου. Το Δ΄ Σώμα Στρατού συνιστά ένα κλασικό παράδειγμα κατά τον Νεόκοσμο της κωνσταντινικής πειθούς: *«Και για να τελειώνουμε με την αηδία αυτή, όταν το Δ΄ Σώμα Στρατού οδηγήθηκε στη Γερμανία, τι εμπόδιζε να απαιτήσει και να πείση τον Κάιζερ να δώσει πίσω το Σώμα ολόκληρο στην Ελλάδα, αφού το ντύση και το περιποιηθή έστω και με ελληνικά έξοδα, που θα ήρχετο φανατισμένο εκείνο υπέρ των Γερμανών και θα γενόντανε κήρυκες του Γερμανικού μεγαλείου όλοι του οι άνδρες;»¹⁴.*

Σε σχέση με την ήδη παρατιθέμενη βιβλιογραφία, το παρακάτω εξεταζόμενο έργο διαφοροποιείται σαφώς τόσο ως προς τη συνολική θεώρηση, όσο και σε επιμέρους σημεία. Έτσι, ένα ομολογουμένως από τα πιο αξιόλογα έργα για το εύρος και την εγκυρότητα των πληροφοριών, την ψύχραιμη γραφή -αν και απολογητική του βενιζελικού έργου- εξακολουθεί έως σήμερα να είναι το δίτομο έργο του Γεωργίου Βεντήρη που διηγείται διεξοδικά τα γεγονότα που δραματίστηκαν στη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα. Ο Βεντήρης είχε την ευκαιρία να συγκεντρώσει αδιάσειστα στοιχεία και πρωτογενές υλικό, καθώς τη χρονιά των γεγονότων είχε διατελέσει διευθυντής της φιλελεύθερης εφημερίδας *Πατρίς* του Σπ. Σίμου. Το 1931 κυκλοφόρησε στην Αθήνα η μελέτη του από τις εκδόσεις «Πυρσός» και επανεκδόθηκε το 1970 από τις εκδόσεις «Ίκαρος», αφού μεσολάβησε η δημοσίευση σε συνέχειες μέσα από τα φύλλα του *Βήματος*. Στον δεύτερο τόμο αφιερώνει ένα εκτενές κεφάλαιο για την παράδοση της Καβάλας και του Δ΄ Σώματος Στρατού, την οποία αποδίδει πρωτίστως στην αδιέξοδη και χρεοκοπημένη πολιτική του Κωνσταντίνου, παραθέτοντας μια σειρά ανέκδοτων εγγράφων που τεκμηριώνουν, με την ταυτόχρονη βασανιστική διασταύρωση των πηγών,

¹⁴ Νεόκοσμος (Γρηγοριάδης), *Στα όπλα η Ελλάς! Συμβολή της Ελλάδος στον παγκόσμιο πόλεμο*, β΄ έκδ., Κωνσταντινούπολη 1920, σ. 40.

τις θέσεις του. Παρά την βενιζελική του τοποθέτηση, ο Βεντήρης κατάφερε να παραδώσει ένα μεθοδολογικά ολοκληρωμένο ιστορικό έργο, διασώζοντας παράλληλα πολύτιμο αρχειακό υλικό, κάτι που συνιστά επίτευγμα για την εποχή του και αναμφίβολα αποτελεί ιδιαίτερα χρήσιμο εργαλείο για τους μελετητές της εν λόγω δεκαετίας¹⁵.

Τρία μόλις χρόνια μετά την πρώτη δημοσίευση του έργου του Βεντήρη τη σκυτάλη πήραν δύο εκ των τότε πρωταγωνιστών, ο Βενιζέλος και ο Μεταξάς, που με δημόσιες τοποθετήσεις και κυρίως με την πυκνή αρθρογραφία τους συγκρούστηκαν αυτή τη φορά με την πένα τους για όσα τους είχαν χωρίσει κατά το παρελθόν. Με αφορμή τις τρέχουσες πολιτικές εξελίξεις του 1934 ο Βενιζέλος ξεκίνησε να αρθρογραφεί τον Οκτώβριο του 1934 στο *Ελεύθερον Βήμα* και αμέσως τον ακολούθησε ο Μεταξάς, εγκαινιάζοντας τη δική του σειρά άρθρων για τα ίδια θέματα στην *Καθημερινή*. Η διαμάχη για την περίοδο του Εθνικού Διχασμού κάλυψε μια ευρεία θεματολογία, ξεκινώντας από το 1915 και φτάνοντας έως τη Μικρασιατική Καταστροφή. Όπως ήταν φυσικό, η σύγκρουση μέσω των εφημερίδων περιέλαβε και την παράδοση του Ρούπελ και της Καβάλας, γεγονότα που προκάλεσαν την εκ νέου ανταλλαγή σφοδρών λεκτικών πυρών μεταξύ των δύο αντρών. Στις κατηγορίες περί χρεοκοπίας της βασιλικής πολιτικής και εξυπηρέτησης των γερμανικών συμφερόντων που προσήπτε ο Βενιζέλος στους αντιπάλους του, ο Μεταξάς υποδείκνυε ως αποκλειστικά υπεύθυνο τον Βενιζέλο και τον προσεταιρισμό των Συμμάχων, την σταθερή επιδίωξή του να εξέλθει η Ελλάδα στον πόλεμο με κάθε κόστος και στο τέλος την ίδια την παρουσία

¹⁵ Γεώργιος Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, 2 τόμοι, Εκδόσεις «Ίκαρος», Αθήνα 1970. Στην εισαγωγή του πρώτου τόμου, με ημερομηνία 1929, ο συγγραφέας σημειώνει για τους στόχους του πονήματός του στην ακροτελεύτια παράγραφο (σ. 12): «Να συντελέση δηλαδή προς δημιουργίαν ιστορικής μνήμης και ιστορικής συνειδήσεως εις τας ελληνικάς γενεάς, όσαι μάς διαδέχονται και όσαι θα έλθουν με τον κύκλον των χρόνων. Ο δρόμος των προς τα εμπρός θα είναι ασφαλέστερος, αν ημπορούν να στρέφουν διαυγές το βλέμμα εις τα οπίσω. Ας μη λησμονούν, κατά τας στιγμάς της αναπολήσεως, ότι αι πατέρες των ημάρτησαν πολύ αλλ' επάλαισαν περισσότερον· ότι εσπαράχθησαν αιματηρώς μεταξύ των, αλλ' ότι υπέφεραν σκληρότατα εκ τούτου· ότι τέλος η γενεά, ήτις απέρχεται βραδέως, δεν εφείσθη εν τω συνόλω της ούτε αγώνων, ούτε θυσιών, ούτε πενθών, ούτε στερήσεων, δια να παραδώση εις τους υιούς αυτής γην ελευθέραν, κάτω από τον ήλιον της Έλληνικής Μεσημβρίας'».

της Αντάντ, που ήταν ο αποκλειστικός πρόξενος της γερμανο-βουλγαρικής εισβολής και ουσιαστικά υπαίτιος της παράδοσης Χατζόπουλου στους Γερμανούς¹⁶, στη Θεσσαλονίκη.

Ένα επίσης από τα μείζονος σημασίας ζητήματα για τα οποία οι δύο άντρες διασταύρωσαν τα ξίφη τους ήταν οι γερμανικές εγγυήσεις του 1915 προς την Ελλάδα. Αν και το επίσημο επιδοθέν γερμανικό κείμενο δεν μνημονεύει την Καβάλα, παρόλ' αυτά σχετίζεται άμεσα με την παράδοσή της στους Βουλγάρους, καθώς ο Κωνσταντίνος επεδίωξε τη δέσμευση-εγγύηση του Κάιζερ για την εδαφική ακεραιότητα της χώρας. Όπως έδειξε ο Πολυχρόνης Ενεπεκίδης, οι εγγυήσεις αυτές κινήθηκαν στο μίνιμουμ όσων ανέμενε ο Έλληνας βασιλιάς και δεν επιδόθηκαν ποτέ στον Βενιζέλο, καθώς η δημοσίευσή τους πιθανότατα θα μετέβαλλε άρδην τη στάση της κοινής γνώμης προς όφελος της Αντάντ. Τεκμαίρεται επομένως πως η Γερμανία κατήγαγε έναν διπλωματικό θρίαμβο, καθώς αφενός εξασφάλισε με ευτελές «αντίτιμο» την ελληνική ουδετερότητα, χωρίς να δεσμευτεί σχεδόν στο ελάχιστο απέναντί της, και αφετέρου μπορούσε να προσφέρει την Ανατολική Μακεδονία ως δέλεαρ για τη διατήρηση της βουλγαρικής στρατιωτικής συμμετοχής στις σχεδιαζόμενες επιχειρήσεις, με τελικό τρόπαιο την κατάληψη της Θεσσαλονίκης. Όσο για τις γερμανοβουλγαρικές διαβεβαιώσεις τη στιγμή της εισβολής στο ελληνικό έδαφος και της κατάληψης των οχυρών του Ρούπελ, για το σεβασμό δηλαδή της εδαφικής ακεραιότητας του βασιλείου και την απόσυρση των στρατευμάτων αμέσως μετά τη λήξη των επιχειρήσεων, δεν είχαν καμία ουσιαστική αξία· επιπλέον προετοίμασαν την κατάληψη της Καβάλας και άλλων διεκδικούμενων από τους Βουλγάρους μακεδονικών εδαφών, όπως διορατικά προέβλεπε η γαλλική κυβέρνηση¹⁷.

¹⁶ *Η ιστορία του Εθνικού Διχασμού κατά την αρθρογραφία του Ελευθερίου Βενιζέλου και του Ιωάννου Μεταξά*, Εκδοτικός Οίκος Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 1994. Όταν ολοκληρώθηκε ο κύκλος της δημόσιας αντιπαράθεσης, ο Βενιζέλος είχε γράψει τριάντα επτά συνολικά άρθρα και ο Μεταξάς εβδομήντα.

¹⁷ Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών [στο εξής ΙΑΥΕ], 1916-1918, φάκ. Α/Α.Α.Κ. 9: Γερμανική πρεσβεία (Μίρμπαχ) προς ελληνική κυβέρνηση (Ζαΐμης), Αριθ. 6624, Αθήνα, 9/22 Μαΐου 1916 και Βουλγαρική πρεσβεία (Πασσάρωφ) προς ελληνική κυβέρνηση (Ζαΐμης), Αριθ. 201, Αθήνα, 9/22 Μαΐου 1916. Στο ίδιο, Κακλαμάνος προς ΥΠΕΞ, Παρίσι, 19 Μαΐου 1916.

Όπως και άλλοι προαναφερόμενοι συγγραφείς, ο Κερκυραίος πολιτικός- και εκ των στενών συνεργατών του Βενιζέλου επί σειρά ετών- Κωνσταντίνος Ζαβιτζιάνος έζησε τα γεγονότα του Εθνικού Διαχασμού και αποφάσισε χρόνια αργότερα να εκδώσει τις αναμνήσεις του γιατί «οι λαοί πρέπει να γνωρίζουν την ιστορία τους», όπως σημείωνε στο προλογικό κομμάτι του πρώτου τόμου, γραμμένο λίγες εβδομάδες πριν την απελευθέρωση της Αθήνας από τους Γερμανούς. Και συμπλήρωνε: «Η περίοδος αυτή, πρόσφατη ακόμη, δεν μπήκε στην επίσημη ιστορία. Ζουν ακόμη τα περισσότερα από τα πρόσωπα που αγωνίστηκαν στα παθιασμένα κύματα της εποχής εκείνης. Εκείνος που γράφει τις γραμμές αυτές έτυχε να ιδή και να ζήσει την εποχή αυτή από θέση που του επέτρεπε πολλά να ιδή. Επροσπάθησε να κρατήσει την κρίσι του αμόλυπτη από το πάθος. Πολλοί φίλοι του έλεγαν πως είχε καθήκον να καταθέσει τη μαρτυρία του ενώπιον του Κριτηρίου της Ιστορίας και ο ίδιος το επίστεψε. Η μαρτυρία μου αυτή χωρίς φόβον και χωρίς πάθος απλώνεται εις τις σελίδες που ακολουθούν»¹⁸.

Για τα γεγονότα της κατάληψης της Ανατολικής Μακεδονίας από τους Βουλγάρους ο Ζαβιτζιάνος παραπέμπει τον αναγνώστη για περισσότερες λεπτομέρειες στο έργο του Βεντήρη, ενώ όταν περνά στην περιγραφή των δραματικών γεγονότων της Καβάλας, δεν διστάζει να κρίνει τις επιλογές των πρωταγωνιστών, σε μια προσπάθεια να μείνει πιστός στους προεξαγγελτικούς στόχους του. Χαρακτηρίζει μεν επονεϊδιστη την απόφαση του Χατζόπουλου να παραδοθεί χωρίς να έχει πολεμήσει και για να μην χρειαστεί να πολεμήσει στο μέλλον, αλλά ταυτόχρονα επιρρίπτει ευθύνες και στους Αμυνίτες αξιωματικούς που του άσκησαν πιέσεις για να προσχωρήσει στις τάξεις τους, με συνέπεια να χαθεί πολύτιμος χρόνος. Κλείνοντας το σχετικό κεφάλαιο, μνημονεύει τις περίφημες γερμανικές εγγυήσεις για να διερωτηθεί για τη στάση του βασιλιά, καθώς αποδεικνυόταν πλέον πως αυτές είχαν καταστρατηγηθεί με τον πιο απροκάλυπτο τρόπο¹⁹.

Τον δρόμο που χρόνια πριν είχε χαράξει ο Βεντήρης, εξιστορώντας τα γεγονότα μέσα από την ευρεία αξιοποίηση των πηγών, ακο-

¹⁸ Ζαβιτζιάνος Γ. Κωνσταντίνος, *Αι αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922)*, τόμ. 1, Αθήνα 1946, σσ. 5-6.

¹⁹ Στο ίδιο, σσ. 167-174, ιδίως σσ. 172-174.

λούθησε και ο ήδη αναφερόμενος Ενεπεκίδης, ερευνώντας το έως τότε «παρθένο» αρχείο του αυστριακού υπουργείου εξωτερικών και μέσω αυτού και μέρους των γερμανικών και ελβετικών αρχείων. Η συνεισφορά του Ενεπεκίδη είναι αναμφισβήτητη, καθώς επιτρέπει στον αναγνώστη να παρακολουθήσει μέσα από την μεταγραφή των διπλωματικών εγγράφων τις συνεχείς βασιλικές αναδιπλώσεις προ του βουλγαρικού κινδύνου και την τυφλή, χάριν των δυναστικών σχέσεων, εμπιστοσύνη του στον Κάιζερ, όταν την ίδια στιγμή η Καβάλα και άλλες μακεδονικές πόλεις προορίζονταν να περιληφθούν στα κέρδη του Φερδινάνδου, στο πλαίσιο μιας «δίκαιης διαρρύθμισης» των ελληνοβουλγαρικών συνόρων. Αν και τα έγγραφα, όπως αναφέρει ο συγγραφέας, είναι φειδωλά αναφορικά με το διπλωματικό παρασκήνιο παράδοσης της πόλης, ωστόσο επιτρέπουν την ένταξη του γεγονότος στα ιστορικά του συμφραζόμενα· συνεπακόλουθα βοηθούν στην ερμηνεία μετέπειτα επιλογών, όπως την βασιλική προσπάθεια χειραγώγησης του αιχμάλωτου σώματος στρατού και την μετατροπή του σε ιδιωτικό στρατό προς μελλοντική πολεμική χρήση εναντίον της βενιζελικής Ελλάδας. Ο σταδιακός φρονηματισμός του βασιλιά έναντι της Βουλγαρίας κατονομάζεται σε αρκετά σημεία, τόσο ώστε, όπως σημείωνε ο αυστριακός πρέσβης, να μην φέρει τελικά καμία αντίρρηση στη βουλγαρική προέλαση στο ελληνικό έδαφος²⁰.

Εκτός από τα παραπάνω τεκμήρια, η μελέτη των Πρακτικών των Συζητήσεων της Βουλής επιτρέπει την ανασύνθεση του κλίματος της εποχής και επιπρόσθετα μεταφέρει αδιαμεσολάβητη την ένταση των μηνών εκείνων μετά την έξωση του Κωνσταντίνου. Οι αγορεύσεις του Βενιζέλου στη Βουλή τον Αύγουστο 1917, τη «Βουλή των Λαζάρων» όπως αποκλήθηκε, είναι ένα δριμύ κατηγορώ εναντίον του βασιλιά και της «γερμανικής πολιτικής» της κυβέρνησης και του Γενικού Επιτελείου. Ο Βενιζέλος επιχειρηματολόγησε εκτενώς για την παράδοση του Ρούπελ και της Καβάλας, καθώς και για την απώλεια σημαντικού μέρους του πολεμικού υλικού, κατηγορώντας τους άσπονδους αντιπάλους του για κρυφή συμφωνία με τους γερμανοβουλγάρους που δεν τους επέτρεψε να αντιδράσουν σθεναρά τις σε

²⁰ Πολυχρόνης Κ. Ενεπεκίδης, *Η δόξα και ο Διχασμός. Από τα μυστικά αρχεία Βιέννης, Βερολίνου και Βέρνης, 1908-1918*, γ' έκδ., Εκδόσεις Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1992, σσ. 474, 492-3.

κρίσιμες στιγμές έναντι της κατάφωρης παραβίασης της ελληνικής ουδετερότητας. Όσο για την αιχμαλωσία του σώματος στρατού, την χαρακτήρισε ως την πλέον μαύρη σελίδα στην ελληνική ιστορία από την έναρξη του πολέμου²¹.

Το κενό στη δημοσίευση επιλεγμένων εγγράφων, σημαντικών ημερολογίων και κειμένων αγορεύσεων στη Βουλή από την περίοδο του Διχασμού ήρθαν επίσης να καλύψουν με την επιστημονική τους δράση οι Παύλος Πετρίδης και Γιώργος Αναστασιάδης, μέσα κυρίως από τις εκδόσεις του University Studio Press και τη σειρά «Ιστορικο-πολιτικά ντοκουμέντα». Κατά χρονολογική σειρά, το 1999 ο Πετρίδης επιμελήθηκε σε τόμο, προσθέτοντας μια μικρή εισαγωγή, τις αγορεύσεις του Βενιζέλου και μελών της κυβέρνησής του που εστίαζαν στα γεγονότα του διαστήματος 1915-17, υπό τον εύγλωττο- για τις στοχεύσεις του επιμελητή- τίτλο *Βασιλική προδοσία*²².

Το 2000 εκδόθηκαν στη Θεσσαλονίκη: α) τα ψηφίσματα των ανά την Ελλάδα βενιζελικών λαϊκών συνελεύσεων αποκήρυξης του βασιλιά, τα οποία είχε συγκεντρώσει σε έναν τόμο ο διευθυντής του πολιτικού γραφείου του Βενιζέλου Γεώργιος Φιλάρετος, όσο ακόμα βρισκόταν στη Θεσσαλονίκη (1917), που όμως ποτέ δεν είδαν το φως της δημοσιότητας. Σε αυτά κατονομαζόταν, μεταξύ των άλλων, ως προδοτική και αντεθνική στάση η παράδοση των οχυρών, των Σερρών, της Δράμας και της Καβάλας στους γερμανοβουλγάρους και ζητούνταν η έκπτωση του γερμανόφιλου Κωνσταντίνου²³. Ο τόμος των ψηφισμάτων εμπλουτίστηκε με την αναδημοσίευση της δυσεύρετης μελέτης του βενιζελικού Σπύρου Σπυριδωνίδη *Η εθνική προδοσία* που πρωτοκυκλοφόρησε στην Αθήνα το 1917 και εντάσσεται στην κατηγορία των αντιβασιλικών λιβέλων. Ο Σπυριδωνίδης θεωρεί την παράδοση του Ρούπελ και της Καβάλας τομές στην εμβάθυνση του διχασμού, στην πλήρη διαίρεση μεταξύ των οπαδών της «εθνι-

²¹ Οι Αγορεύσεις Ελευθερίου Βενιζέλου και άλλων συμπολιτευόμενων και αντιπολιτευόμενων βουλευτών επί του πολιτικού ζητήματος κατά τις συνεδριάσεις της «Βουλής των Λαζάρων» της 10^{ης}-13^{ης} Αυγούστου 1917 δημοσιεύτηκαν από τις εκδόσεις Βασ. Ρηγόπουλου στη Θεσσαλονίκη το 1997. Μια περαιτέρω έρευνα στα Πρακτικά των Συζητήσεων καλό είναι να περιλάβει και την Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής.

²² Παύλος Πετρίδης (επιμ.), *Βασιλική προδοσία (1915-17). Οι συγκλονιστικές αποκαλύψεις της κυβέρνησης Ελ. Βενιζέλου στη Βουλή*, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα 1999.

²³ Παύλος Πετρίδης (επιμ.), *Η αποκήρυξη του βασιλέως Κωνσταντίνου από τον ελληνικό λαό (1916-1917)*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000.

κής ιδεολογίας» και αυτών «του Σατράπου του Αθηναϊκού Δεσποτάτου και των περί αυτόν Γερμανόφιλων κύκλων [...]»²⁴, β) στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκαν οι εκδοθείσες αναμνήσεις του γραμματέα του Κωνσταντίνου, Γεωργίου Μελά, ο οποίος χρησιμοποιεί σκληρή γλώσσα για τον βασιλιά και το επιτελείο του, εν μέρει απόρροια ασφαλώς της διαφωνίας του και της συνεπακόλουθης απομάκρυνσής του από τα ανάκτορα ήδη μέσα στο 1915. Εδώ η στάση του Γενικού Επιτελείου στην παράδοση της Ανατολικής Μακεδονίας χαρακτηρίζεται απροκάλυπτα προδοτική, με την επισήμανση ότι το αντιβενιζελικό μένος μπορούσε να φτάσει έως την αποδοχή της βουλγαρικής καθόδου μέχρι την Αθήνα²⁵, γ) στον αντίποδα των παραπάνω έργων βρίσκεται η συγκέντρωση έντεκα αντιβενιζελικών φυλλαδίων σε τόμο το 2001, μερικά από τα οποία αναφέρονται στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, για να εξάρουν ως σώφρονα τη στάση ουδετερότητας του Κωνσταντίνου που έσωσε την Ανατολική Μακεδονία από τους Βουλγάρους: «Ότι καλώς έπραξεν ο κ. Βενιζέλος, εμμένων ανενδότης κατά το 1915 εις την αρχικήν του πολιτικήν υπέρ της εξόδου της Βουλγαρίας εις το πλευρόν της Αντάντ [...] ίνα σήμερον η Ελλάς βλέπη βεβαίως όλην την Θράκην μετά της Κωνσταντινουπόλεως και την Ανατ. Μακεδονίαν εις χείρας των Βουλγάρων [...]. Η σώφρων καιροσκοπική ουδετερότης του Κωνσταντίνου, η επιβληθείσα άλλως υπό σφαλμάτων των Συμμάχων μας, αρνηθέντων, χάριν της Βουλγαρίας και ένεκα των δολίων εισηγήσεων του κ. Βενιζέλου, και αυτήν την αιτηθείσαν υπόσχεσιν «της ακεραιότητος της Ελλάδος», απήλλαξεν αυτούς εκ μεγάλων ατυχιών και δυσχερειών [...]. Η Ουδετερότης μας ωφέλησε τα μάλα τους Συμμάχους και την Ελλάδα προς μέγιστην βλάβην της Γερμανίας [...]»²⁶. Επί της ουσίας, δεν εκπλήσσει η παντελής απουσία οποιασδήποτε έστω νύξης για τους λόγους που οδήγησαν στις κρίσιμες αποφάσεις του διαστήματος Μαΐου-Αυγούστου 1916.

²⁴ Στο ίδιο: Σπύρος Ι. Σπυριδωνίδης, *Η εθνική προδοσία. Ιστορική μελέτη επί των γεγονότων της θλιβερωτέρας δια τον ελληνισμό περιόδου της ιστορίας του*, «Τύποις Έρμού», Αθήνα 1917, σσ. 206-7.

²⁵ Παύλος Πετρίδης (επιμ.), *Γεωργίου Μ. Μελά. Ο Κωνσταντίνος. Αναμνήσεις του πρώην Γραμματέως του*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 210-11.

²⁶ Γιώργος Αναστασιάδης (επιμ.), *Αντιβενιζελικοί λιβέλοι*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 105, 127.

Γενικότερα, η αποδελτίωση αντίστοιχων αντιβενιζελικών και αντιβασιλικών φυλλαδίων μπορεί να προσφέρει στον αναγνώστη μια εναργή εικόνα όλης της επιχειρηματολογίας και της σφοδρής πολεμικής που αναπτύχθηκε από τις δύο πλευρές και οδήγησε στην ανασηματοδότηση του όρου περί της εθνικής κυριαρχίας. Με άλλα λόγια, ακριβώς αντιστραμμένες χρησιμοποιήθηκαν κάθε φορά από τους βενιζελικούς και τους κωνσταντινικούς οι κατηγορίες για φιλοανταντική ή φιλογερμανική πολιτική, αρθρώνοντας σε τελική ανάλυση τα ίδια ακριβώς επιχειρήματα για να καταδικάσουν τις συνέπειες της καταπάτησης εθνικού εδάφους και να τις κατονομάσουν ως αντεθνικές (αποβίβαση των Αγγλογάλλων στη Θεσσαλονίκη *versus* παράδοση των οχυρών του Ρούπελ στις Κεντρικές Δυνάμεις)²⁷.

Τις δεκαετίες 1990-2000 εκδηλώθηκε αξιόλογο ενδιαφέρον για την ελληνική διπλωματική και στρατιωτική εμπλοκή στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο που με τη σειρά του παρήγαγε επιστημονικές εργασίες προς την κατεύθυνση της αντικειμενικής αξιολόγησης των ανθρωπίνων επιλογών χωρίς να υπάρχει η ιδεολογική φόρτιση και επομένως η ανάγκη της ανάδειξης και της δικαίωσης της μιας ή της άλλης πλευράς. Το καλύτερο έως τώρα συνθετικό έργο για την Ελλάδα του «Μεγάλου Πολέμου» και του Εθνικού Διχασμού παραμένει αυτό του καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Γεωργίου Λεονταρίτη. Αν και επικεντρώνεται στις διπλωματικές και στρατιωτικές εξελίξεις της διετίας 1917-1918, αυτές δεν παρατίθενται αποκομμένες από τα προηγθέντα αλλά ως παρεπόμενά τους, επιλογή που επιτρέπει τη συνολική θεώρηση της περιόδου· όπως δείχνει ο συγγραφέας, μετά την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου υπήρξαν έντονοι οι διεργασίες στους κόλπους της Τριπλής Συμμαχίας γύρω από το ζήτημα της Ανατολικής Μακεδονίας, για την αποδοχή της επεκτατικής ικανοποίησης της Βουλγαρίας, σε συνάρτηση πάντα με τη διευθέτηση άλλων εκκρεμών βαλκανικών εδαφικών διαφορών²⁸.

²⁷ Για αντιπροσωπευτικά παραδείγματα της αντιβενιζελικής πολεμικής αρθρογραφίας βλ. ενδεικτικά, Κ. Καζαντζής, *Ο αντίχριστος του Βενιζέλου. Ολόκληρος η πολεμική αρθρογραφία μου κατά της πολιτικής του Βενιζέλου*, Τυπογραφείο Ι. Βάρτσου, Αθήνα 1926. Γεώργιος Σ. Πλουμίδης, «Αντιβενιζελικά φυλλάδια και η πολεμική τους (1910-1935)», Θάνος Βερέμης-Οδυσσεάς Δημητρακόπουλος (επιμ.), *Μελέτηματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1980, σσ. 605-631, ιδιαίτερα σσ. 612-3.

²⁸ Γεώργιος Β. Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2005, σ. 115 κ.ε.

Μετά τον Βεντήρη, η Τούντα- Φεργάδη ήρθε να εστιάσει περισσότερο στα γεγονότα της Καβάλας και να τα περιγράψει με νηφάλιο τρόπο, στηριζόμενη σε πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές, με αρκετές αναφορές στην έκθεση Χατζόπουλου. Το σχετικό υποκεφάλαιο για τη βουλγαρική κατοχή της Καβάλας εντάσσεται σε ένα γενικότερο κεφάλαιο, όπου εξιστορείται η θέση της Ελλάδας κατά τη διάρκεια του πολέμου υπό τον τίτλο «παραβιάσεις της ελληνικής ουδετερότητας στον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο». Η συγγραφέας καταλήγει στη γενική διαπίστωση πως η Καβάλα αποτελούσε μια συνιστώσα του εθνικού διχασμού και της ξένης παρέμβασης στα εσωτερικά της χώρας. Ο δε Κωνσταντίνος παρέμεινε προσκολλημένος στην ουδετερόφιλη θέση, πειθόμενος από τις δεσμεύσεις της γερμανικής πλευράς, αν και αυτό θα έλεγε κανείς πως έπαψε να ισχύει τη στιγμή της εμπράκτου παραβίασής τους²⁹.

Με την κατάληψη της Ανατολικής Μακεδονίας και την αιχμαλωσία του Δ΄ Σώματος Στρατού ασχολείται και ο Χρήστος Βήττος, παραθέτοντας επιπλέον στοιχεία για τη ζωή των «φιλοξενούμενων» στο Γκαίρλιτς της Σιλεσίας. Το βιβλίο του είναι μια χρονολογικά επιμελής καταγραφή των γεγονότων του διαστήματος 1915-1920, με κέντρο βάρους το Μακεδονικό Μέτωπο και πολλές παρατιθέμενες λεπτομέρειες που άπτονται της μικροϊστορίας. Σε δύο υποκεφάλαια του πολυσέλιδου αυτού έργου ο συγγραφέας περιγράφει τις συνθήκες κάτω από τις οποίες καταλήφθηκε η Ανατολική Μακεδονία από τον βουλγαρικό στρατό, δίνοντας δύο ερμηνείες που είναι συζητήσιμες, καθώς δεν φαίνεται να προκύπτουν μέσα από μια συνολική αξιολόγηση της γενικότερης κατάστασης, ενταγμένης στο πλαίσιο ενός εν εξελίξει εθνικού διχασμού. Για την παράδοση των οχυρών του Ρούπελ διατυπώνει την άποψη πως η πολιτική ηγεσία διέταξε την αποφυγή της ένοπλης σύγκρουσης, καθώς εκτίμησε πως αυτή θα είχε καταστροφικά αποτελέσματα για τον στρατό και τον πληθυσμό λόγω της αριθμητικής υπεροχής του βουλγαρικού στρατού. Για την επιλογή δε του Χατζόπουλου να συρθεί με το σώμα στρατού αιχμάλωτος στη Σιλεσία τείνει περισσότερο προς την απόδοση ευθυνών

²⁹ Αρετή Τούντα-Φεργάδη, *Θέματα ελληνικής διπλωματικής ιστορίας (1912-1940)*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1996, σσ. 109-121. Της ίδιας, «Η Καβάλα στα κρίσιμα χρόνια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1916-1918)», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 4 (ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1992), 221-234.

στους Συμμάχους αλλά και σε Έλληνες αξιωματικούς που τον εκβίασαν να προσχωρήσει στο κίνημα, με αποτέλεσμα να μην του αφήσουν άλλη επιλογή από αυτήν της παράδοσης στους Γερμανούς³⁰.

Μόλις πρόσφατα κυκλοφόρησαν από τις εκδόσεις Κυριακίδης *Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς* του Γεράσιμου Αλεξάτου, που ήρθαν να καλύψουν ένα σημαντικό βιβλιογραφικό κενό, καθώς η εξιστόρηση δεν σταματά στην Καβάλα τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο 1916 αλλά αντίθετα με τις έως τώρα συγγραφικές διαθεσιμότητες παρακολουθεί βήμα προς βήμα την τραγική τύχη του αιχμάλωτου Δ' Σώματος Στρατού στη μικρή πόλη της Σιλεσίας, μεταφέροντας με τον τρόπο αυτόν το κλίμα του διχασμού εκτός των εθνικών συνόρων. Έτσι το Γκαίρλιτς επανέρχεται κυριολεκτικά από την αφάνεια στο προσκήνιο του ιστοριογραφικού ενδιαφέροντος και ανώνυμες ιστορίες ζωής αποκτούν πλέον σάρκα και οστά, αποκαλύπτοντας μια άνευ προηγουμένου περιπέτεια που ξεκίνησε από την Καβάλα για να καταλήξει και πάλι ως μια διαρκής περιπέτεια με την επάνοδο στην Ελλάδα³¹. Η γερμανοβουλγαρική εισβολή στην Ανατολική Μακεδονία και τα γεγονότα της Καβάλας αναδεικνύονται ως μελέτες περίπτωσης και σε μεταπτυχιακές εργασίες και διατριβές ιστορίας που εξετάζουν πτυχές της ελληνικής εμπλοκής στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο³².

Στον επίλογο του ιστοριογραφικού αυτού κειμένου- που δεν φιλοδοξεί να εξαντλήσει όλο το φάσμα της ελληνόγλωσσης εργογραφίας- για την Καβάλα ως εδαφικό αντίτιμο και ως πόλη υπό διαρκή διαπραγμάτευση κατά τη διάρκεια του πολέμου και της έξαψης των ελληνικών πολιτικών παθών, χρειάζεται να σταθεί κανείς στις τοπικές ερευνητικές συνεισφορές, που δεν είναι καθόλου αυτονόητες. Στο πλαίσιο της έντονης δράσης που έχει αναπτύξει έως τώρα το

³⁰ Χρήστος Δ. Βήττος, *Ο εθνικός διχασμός και η γαλλική κατοχή (1915-1920)*, Εκδόσεις Όλυμπος, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 115-122 και ειδικότερα σσ. 116, 117-118.

³¹ Γεράσιμος Αλεξάτος, *Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς, 1916-1919*, Εκδόσεις Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 2010.

³² Πασχάλης Χρηστακίδης, «Φιλογερμανισμός στην Ελλάδα κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο», ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2005. Ουρανία Δ. Φωτοπούλου, «Έλληνες στρατιωτικοί αιχμάλωτοι πολέμου, 1912-1930. Νομικό καθεστώς, διαπραγματεύσεις και προεκτάσεις του προβλήματος», ανέκδοτη διατριβή ιστορίας, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Ιστορίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2010.

Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας εντάσσεται τόσο η έκδοση των πρακτικών του Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου του, όπου περιλαμβάνονται δύο σχετικές μελέτες των Στάθη Κεκρίδη³³ και Νικολάου Ρουδομέτωφ³⁴, όσο και το ογκώδες τρίτομο έργο για τη δεύτερη βουλγαρική κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας, στο οποίο καταγράφονται αναλυτικά τα τεκμήρια- μεταφρασμένα από τα γαλλικά- μιας εγκληματικής κρατικής πολιτικής στο διεκδικούμενο ελληνικό και κατεχόμενο έδαφος³⁵. Εδώ να προστεθεί ο χρηστικός βιβλιογραφικός οδηγός του Κυριάκου Λυκουρίνου που καταγράφει- ως και το έτος της έκδοσής του- τα ποικίλα δημοσιεύματα για την Καβάλα και την περιοχή της και επομένως τις συμβολές αναφορικά με όσα διαδραματίστηκαν κατά τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου³⁶.

Συμπερασματικά, έχει επισημανθεί από τη διεθνή ιστορική κοινότητα η ανάγκη ερμηνείας των αιτιών του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου υπό το πρίσμα της κληρονομιάς του «Μεγάλου Πολέμου» και της μεσοπολεμικής του παρένθεσης. Στην Ελλάδα φαίνεται το ενδιαφέρον να μην έχει εστιάσει ακόμη με ικανοποιητικό τρόπο σε αυτήν την επιστημονικά αναπόδραστη γεφύρωση πλαισίου, παραχωρώντας έδαφος σε αποσπασματικές και άρα προβληματικές προσεγγίσεις των δύο παγκοσμίων συρράξεων. Παρομοίως, τα γεγονότα της περιόδου 1914-18 δεν μπορούν να εξεταστούν ανεξάρτητα από την υποβόσκουσα εσωτερική αντιπαράθεση για τη διατήρηση ή την α-

³³ Στάθης Ν. Κεκρίδης, «Η κατάληψη της Καβάλας και η 'απαγωγή' του Δ΄ Σώματος Στρατού από τους Γερμανούς (1916)», Νικόλαος Ρουδομέτωφ (επιμ.), *Η Καβάλα και τα Βαλκάνια, η Καβάλα και το Αιγαίο από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών, 15-18 Σεπτεμβρίου 2005, τόμ. Β΄, Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας, Καβάλα 2007, σσ. 17-48.

³⁴ Νικόλαος Ρουδομέτωφ, «Τα θλιβερά γεγονότα της παράδοσης της Καβάλας στους Γερμανο-βουλγάρους τον Αύγουστο του 1916 και το ημερολόγιο του Καβαλιώτη υποδεκανέα Δημ. Τσανάκα», Νικόλαος Ρουδομέτωφ (επιμ.), *Η Καβάλα και τα Βαλκάνια, η Καβάλα και το Αιγαίο από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών, 15-18 Σεπτεμβρίου 2005, τόμ. Β΄, Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας, Καβάλα 2007, σσ. 283-334.

³⁵ Νικόλαος Ρουδομέτωφ (επιμ.), *Τετράδια Βουλγαρικής Κατοχής. Ανατολική Μακεδονία 1919-1918: Πρακτικά εξέτασης μαρτύρων και πορίσματα της Διεθνούς Επιτροπής για την παραπομπή των εγκληματιών στο Διεθνές Δικαστήριο*, 3 τόμοι, Καβάλα 2008.

³⁶ Κυριάκος Α. Λυκουρίνος, *Καβάλα 1391-1967. Βιβλιογραφικός οδηγός για τη νεότερη και σύγχρονη ιστορία της πόλης και της περιοχής*, Δημοτική Βιβλιοθήκη Καβάλας, Καβάλα 1995.

νακαίνιση του πολιτικού-πολιτειακού σκηνικού αλλά και των κοινωνικών δυναμικών του τόπου, καθώς και για την συνεπακόλουθη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Ίσως η επικείμενη συμπλήρωση εκατό χρόνων από την έναρξη του πρώτου πολέμου να είναι μια καλή ευκαιρία αναστοχασμού και επανεκτίμησης όσων διαδραματίστηκαν στο θερμό Μακεδονικό Μέτωπο, που στην ουσία συνιστούσαν ένα ατελέσφορο εγχείρημα βίαιης αναθεώρησης των Βαλκανικών Πολέμων.

